

ნიკო კაცხოველი

+K
+E
+P

შეიყვარე და გაუფრთხილდი

გამომცემლობა „განათლება“
თბილისი — 1989

28.58 (21)

581.9 (479.22)

კ 434

წინამდებარე წიგნში მოკლედ დახასიათებულია საქართველოს იშვიათი და ამჟამად დაცვას დაქვემდებარებული ხეები, ბუჩქები და ბალახები, რომელთა უმრავლესობა ჩვენი რესპუბლიკის ენდემურ სახეობათა რიცხვს ეკუთვნის. ეს წიგნი ფართო მკითხველს, კერძოდ საქართველოს ფლორითა და ბუნების დაცვის საკითხებით დაინტერესებულ პირებს, ბევრ საგულისხმოს მიაწვდის, გაუღვიძებს მშობლიური ბუნების სიყვარულს.

რეცენზენტები: დოც. შ. ასათიანი, მეთოდისტი მ. მდივნიშვილი

კ 300.016

К 4306020900—020
М—602 (08)—89 149. 26—89

ISBN 5—505—00857—7

ეროვნული ბიბლიოთეკა

© გამომცემლობა „განათლება“, 1989.

1. უნგერნის უპერი (*Rhododendron ungerii* Trautv.)

საქართველოში სამნაირი უპერი გვაქვს: პონტური უპერი, უნგერნის უპერი და სმირნოვის უპერი. თუ მათ დეკასაც მივუმატებთ, რადგან დეკაც უპერია (როდოდენდრონი), მაშ ოთხნაირი უპერი გვქონია.

პონტური უპერი ჩვენში ფართოდაა გავრცელებული. იგი ჩვეულებრივია დასავლეთ საქართველოს ტყეებში, განსაკუთრებით რცხილნარებსა და წიფლნარებში, იზრდება ქვეტყეში, გვხვდება ბორჯომის ხეობაშიც, ბანის ხევიში, ლიხის ქედზე და სხვაგან. მისი პირისფერი ყვავილი მსხვილია.

უნგერნის უპერი იზრდება სამხრეთ საქართველოში — აჭარასა და ლაზეთში. აჭარაში, მდინარე ყოროლის ხეობაში, ჩვეულებრივია, ნამწვავის ხევიში კი ტყის მოსპობის შემდეგ მას დაუპერია მთის ფერდობები. ყვავილები თეთრი ან მოვარდისფრო აქვს, მაღალი ბუჩქია, ხშირად 3—8 მეტრის სიმაღლისაა, მცენარის ნორჩი ტოტები და ფოთლის ქვედა მხარე შებუხვილია. ფოთლის ქვედა მხარე ისე ინტენსიურადაა შებუხვილი, რომ იგი სულ თეთრია. ფოთოლი საკმაოდ დიდია, სიგრძე 10—23 სმ და სიგანე 4—8 სმ. ფოთოლი ბოლოვდება წვეტით.

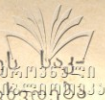
ყვავილები ქოლგისებრად შეკრებილია ყლორტის წვერზე. ქოლგაში 10—15 საკმაოდ დიდი ყვავილია.

მაღალი მარადმწვანე ბუჩქია. თეთრი ან მოვარდისფრო ლამაზი ყვავილი აქვს. ეს თვისება კი კარგი დეკორატიული მცენარისაა, გარდა ყოველივე ამისა, სხვა უპერებთან ერთად მესამეულის რელიქტია, ე. ი. ჩვენს ტყეებში რამდენიმე მილიონი წლის წინათაც ცხოვრობდა, მაშინ, როდესაც კავკასიის ვაკენი ზღვას ეჭირა.

სმირნოვის უპერი ჭოროხის ხეობაში გვხვდება. მისი გავრცელების მთავარი ბუდე საქართველოს მიღმა დარჩა, ართვინის ოლქში. ესეც მარადმწვანე ბუჩქია. ფოთოლი გრძელი აქვს — 10—15 სმ, ქვევიდან აეთრი ქეჩისებრი ბუსუსითაა დაფარული, ყვავილი მეწამული-წითელია. შეიძლება აჭარის მივარდნილ ადგილებშიც იყოს.

2. ძელჭვა (*Zelcova carpinifolia* (Pall.) Dipp.)

ძელჭვა მეცნიერებისათვის პირველად ცნობილი გახდა საქართველოდან და, როდესაც ლათინურად სახელს არქმევდნენ, ლათინურადაც ქართული სახელი დაუტოვეს.

ძელქვა წარსულში თუ ფართოდ იყო გავრცელებული, დღეს მხოლოდ იშვიათად. დღევანდელ მსოფლიოში ცოცხალი ძელქვები გვხვდება კუნძულ კრეტაზე, საქართველოში, აზერბაიჯანსა (თალიშში) და იაპონიაში, ნამარხის სახით კი — კავკასიაში, ევროპაში, რუსეთის ვაკეზე, ციმბირში, ჩინეთში, იაპონიაში. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ წარსულში ძელქვა ფართოდ ყოფილა გავრცელებული.

საქართველოში უკვე შედარებით იშვიათია, მისი კორომი არის აჯამეთის ძელქვის ნაქრძალში და კახეთში სოფ. ბაბანურთან, აქ მას „ალუხს“ უწოდებენ. აღმ. საქართველოში გარდა ბაბანურისა, იზრდება სოფ. მუხრანის მახლობლად დამპალოს (ვაზიანის) მიდამოებში. რამდენიმე ხე, ისიც ხელოვნურად გაშენებული, არის ბოტანიკურ ბაღში, ს. ორჯონიკიძის სახელობის კულტურისა და დასვენების პარკში (ყოფ. მუშტაიდში) და სხვაგან. შემდეგ წყდება და ჩნდება დასავლეთ საქართველოში ზესტაფონიდან, შეიძლება ითქვას, შაჯი ზღვის სანაპირომდე, მაგრამ ვანის შემდეგ (ლანჩხუთი, ჩრხატაური) მხოლოდ ადგილადგილად შემორჩენილი დაბალ ბუჩქებად, რომელნიც პირუტყვისაგანაა დაკორტნილი. მრავალ ადგილას (მაიაკოვსკი, ვანი, ბანძა, ცაიში თერჯოლა და სხვ.) გვხვდება შესანიშნავი ეგზემპლარები, მაგალითად, თერჯოლის ძელქვა (იშხნელიანთ უბანი) დიამეტრში 6 მ და სიმაღლით 50 მ იყო, რომელიც ამ რამდენიმე წლის წინათ დაიღუპა. მრავალ ეზო-კარმიდამოში ჯერ კიდევ დგანან ლამაზი და მაღალი ხეები, მაგრამ ბევრგან ჩეხავენ და მიწას საბოსტნედ იყენებენ.

ლენქორანში ძელქვის უფრო კარგი ტყეებია შემონახული, სადაც ძელქვა ბარიდან მთამაღალამდე აღწევს, „რამ დამღუპაო და ჩემმა კარგმა მერქანმაო“, შეუძლია თქვას ძელქვამ. მართლაც, მისი ძელი ქვასავით მაგარია, სახელიც ხომ აქედან შეერქვა. ძელქვის სახლი საუკეთესოდ ითვლებოდა.

აუცილებელია გავუფრთხილდეთ, გავაშენოთ ქარსაფარად, ძელქვით გავატყიანოთ ვასატყიანებელი ადგილები. ადვილად მრავლდება თესლით.

3. ქართული თხილი (Corylus iberica Wittm. et Kem. — Nath.)

ქართული თხილი მეცნიერული სახელწოდებაა, ხალხში კი მას დავის თხილს უწოდებენ. სხვა თხილებისაგან განსხვავებით, რომელნიც ჩვეულებრივად ბუჩქებია, ეს უზარმაზარ ხე იზრდება, ზოგჯერ 1-1,5 მ სისქისაა და 25-30 მ სიმაღლისა. დღეს ჩვენს ტყეებში ასეთი ცალები აღარსად შემხვედრია და ალბათ აღარც არის. ახლო წარსულში კი ხშირი ყოფილა. მისი მორისაგან აკეთებდნენ ყურძნის საწურავ ნავეებს

(საწნახელს), ასეთი ნავი მევენახეობის ინსტიტუტის მუზეუმში გარდა საწნახლებისა, მისგან ითლებოდა კოდები ხორბლისა და სხვა მარცვლეულის შესანახად, რომელშიც რამდენიმე ტონა მარცვლეული ეტეოდა, ვარცლები, თაბახები, ტაბაკები და სხვა ავეჯი. ამ მხრივ იგი ფასდებოდა, რადგან, როდესაც ხმებოდა, არა სკდებოდა, რაც საოჯახო ჭურჭლისათვის კარგი თვისებაა.

დღესაც გვხვდება რცხილნარებსა და წიფლნარებში ქართული თხილის ხეები, მაგრამ 20-30 სმ სისქეს არ აჭარბებს.

მისი ყვავილი, როგორც სხვა თხილებისა, ორსახლიანია, მამრობითი ყვავილი მჭადადაა შეკრებილი (ასეთ ყვავილთა კრებულს საყურესა და ლეკვებსაც უწოდებენ). მდედრობითი ყვავილები მოკლე ღეროზე სხედან და ნაყოფი ჩვეულებრივად 2-7 ერთად ვითარდება, ყოველ ნაყოფს საბურველი ფოთოლაკი აქვს განვითარებული. გამოცანაც ამას ამბობს „ტყეში ხარი შემვივარდა გამო გამო გიშერაო, შევხედე და გამოვარდა უბეწვო და შიშველაო.“

თვითონ თხილი (ნაყოფი) მეტის მეტად კირკიტია და საკმელად თითქმის გამოუყენებელია, მაგრამ საკმაოდ გემრიელი კია.

ეს თხილი უეჭველად მოსავლელი და გასაფრთხილებელია, გამოყენებული უნდა იქნეს ტყეების აღდგენის დროს, ქარსაფარებში, პატარა კორომების შექმნის დროს.

ჩვენში ველურად, გარდა ქართული თხილისა, გვხვდება კიდევ ოთხი, სახელდობრ, ჩვეულებრივი თხილი ყველგან, მთაშიც და ბარშიც, ტყეშიც და ცალკე შალამებადაც. განსაკუთრებით ბევრია ზოგ ფიჭვნარში. პონტური თხილი იზრდება აჭარაში.

იმერული თხილი — რაჭა-ლეჩხუმში, იმერეთში.

კოლხური თხილი იზრდება აფხაზეთსა და სამეგრელოში კირქვებზე. ნაყოფს აგროვებენ ჩვეულებრივი თხილისას, ბევრ ბუჩქზე საკმაოდ ნაზნაჭუჭიან და გემრიელ ნაყოფს კრეფენ.

4. მთამალალის ბოკვი (Acer trautvetteri Medw.)

მთამალალის ბოკვს მეცნიერებაში ტრაუტვეტერის ბოკვს უწოდებენ. ფრიად ლამაზი, მაღალი, ქოჩორა ხეა. განსაკუთრებით ლამაზია შემოდგომის პირობე, როდესაც მისი ნაყოფები წითლად და ნარინჯისფრად აელვარდებიან. ჩვეულებრივად იზრდება არყნარში ან ცალკეულ ხეებად, ან ლამაზ კორომებსა ქმნის, მასთან ერთად უფრო ხშირად იზრდება ცირცელიც, მაგრამ სილამაზე მარტო მათ მიერი კი არაა. ირგვლივ ყველაფერი ლამაზია, ხეები რაკი ურთიერთისაგან დაცილებით დგანან. მათ შორის ფართობი მდელოებს უჭირავს. აქ ნახავს კაცი წითელ გვი-

რილას, სოსანს, მზიურას, კენკემას, თეთრ მაჩიტას, დიყსა და ნაირ-ნაირ სამეურას, ტანმაღალ გვრიტას, და კიდევ ვინ იცის რამდენათას სხვას, ერთმანეთზე უკეთესსა და თვალწარმტაცს. იქნება სწორედ ამ მდელომ ათქმევინა ანა კალანდაძეს:

არავს ზემოთ, არავს ქვემოთ
წელამდეა სათიბები,
კენკეშა და უკადრისა
ნაზ სათუთალ ნატიფები.

მართალია მთამაღალის ბოკვი ნელა იზრდება, მაგრამ იშვიათი არაა, რომ ღერო სისქით თითქმის მეტრია.

იგი შესანიშნავი დეკორატიული მცენარეა. მთის კურორტების ერთ-ერთი დამამშვენებელია.

გარდა მთამაღალის ბოკვისა, ჩვენში კიდევ გვხვდება სხვა ნეკერჩხლები: ქორაფი, საშუალო სიმაღლის მცენარეა, უფრო ხშირად გვხვდება მუხნარებსა და რცხილნარებში. ლეკა — დიდი ხეა, იზრდება წიფლნარებში. ბოკვი — დიდი ხეა, ხშირად 40-50 მ სიმაღლისა. შერეულია წიფლნარებსა და რცხილნარებში. მთის ნეკერჩხალი — ესეც დიდი ზომის ხეა (40მ), შერეულია მთის ნესტიან ტყეებში.

თათრული ნეკერჩხალი — პატარა ხეა, იზრდება ხრიოკ ადგილებზე, რაჭაში, კახეთში. სოსნოვსკის ნეკერჩხალი — საშუალო ხეა, 20-25 მეტრის სიმაღლისა. იზრდება მუხნარებში, რცხილნარებსა და ფიჭვნარებში. გვხვდება აფხაზეთში. ჰირკანის ნეკერჩხალი — გვხვდება იშვიათად მთის ტყეებში; სამხრეთ კავკასიონზე ხეები ალპურ ტყეშიც შეიძლება შეგვხვდეს. ჩვეულებრივი ნეკერჩხალი — ყველაზე ხშირად იზრდება ჭალის, ბარის და მთის ტყეებში, განსაკუთრებით მუხნარებსა და რცხილნარებში, ხე საშუალო ზომისაა; მისგან აკეთებდნენ სასოფლო-სამეურნეო იარაღებს (გუთანს, უღელს). თითო-ოროლა ქანური ნეკერჩხალი შეიძლება აჭარის სამხრეთში აღინიშნოს. ქართული ნეკერჩხალი იხ. ქვემოთ.

5. ქართული ნეკერჩხალი (*Acer ibericum* M. B.)

თუ მთამაღალის ბოკვი მაღლა, სუბალპებში იზრდება, სამაგიეროდ ქართული ნეკერჩხალი ველების ფარგლებში ხარობს, ნათელ ტყეებში, იშორად ნახევარუდაბნოების მახლობლად, ხეს რაკი გვალვიან ადგილებში ცხოვრობს, ნელი ზრდა ახასიათებს, პატარა ხეა, კარგ პირობებში მისი ღეროს სიმსხო ნახევარ მეტრსაც აღწევს (შირაქი, ნავის

წყლის ხევი). ფოთოლი წვრილი აქვს და ამიტომ ვარჯი ფრიალად მოზაიკური შია და თავისებურად მოზაიკური.

ქართული ნეკერჩხალი, როგორც ბარის მცენარე, ხვნა-თესვის არე-შია მოქცეული და საკმლის ხესთან, აკაკისთან და სხვა მათ მაგვარებთან ერთად იჩეხება და მათ ნაალაგვეს ბალ-ვენახები შენდება. ბალ-ვენახის გაშენებას ერთი ხის გადასარჩენად ხელს ვერ შევუშლით, სამაგიეროდ კულტურაში ფართოდ უნდა გამოვიყენოთ: ხრიოკ აღგილებზე ტყეების შესაქმნელად საკმლის ხესთან, აკაკისა და მათ მაგვარებთან ერთად ვზის პირზე ქარსაფარ ზოლებში, ველებისა და ნახევარუდაბნოთა ფარგლებში, ბალ-პარკებსა და სკვერებში, ძალიან კარგია ქუჩის ნარგაობისათვის. მაღალი არ იზრდება და ამავე დროს ჩრდილსაც იძლევა, რაკი ერთხელ დასახლდება და ფესვს გაიდგამს, მორწყვა აღარ სჭირდება.

6. დეკა (*Rhododendron caucasicum* L.)

დეკა კავკასიის მთების მშვენებაა. მას მეცნიერებაში კავკასიურ დეკას უწოდებენ. ალპურ სარტყელში ჩრდილოეთისაკენ მიქცეული ფერდობები იელისის ბოლოს თეთრად გადიბენტება ხოლმე, რადგან ამ დროს დეკა ყვავის; ყვავილები ღეროს ბოლოზე სხედან ჯგუფად, შორიდან თეთრად ჩანს, მაგრამ ნალეებისფერია. ყვავილი მსხვილია და ლამაზი. დეკა დაბალი, მარადმწვანე მთამაღლის წარმომადგენელი ბუჩქია, ჩვეულებრივ 1800 მ სიმაღლიდან 2800 მეტრის სიმაღლეზე იზრდება, ე. ი. გვხვდება მთების შუა სარტყლის ტყის პირებიდან ვიდრე ალპურ სარტყლამდე. ქვემოთ იგი 1-1,5 მეტრის სიმაღლეა, ალპურ სარტყელში 20-30 სანტიმეტრის სიმაღლისაა. ზოგჯერ მიწის პირიდანვე ყვავილობს.

დეკაც მესამეულის რელიქტია, წარსული გეოლოგიური ეპოქიდან შემორჩენილი. ამას ორ რამეში ამჟღავნებს: ჯერ ერთი, მარადმწვანე ფოთლები აქვს. მეორე, მთაში ცხოვრობს მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ ღრმა თოვლითაა დაფარული, მაშინ ყინვა ვერას აკლებს, მაგრამ ჩვენს მთამაღალში ხშირია ზვავები. როდესაც დეკიანს ზვავი გადაუვლის, თოვლიც თან მიაქვს და იმ ადგილას, სადაც დეკიანი მოტიტვლდება, დეკა ძირფესვიანად იყინება.

დეკა ჩვენს ხალხში ფრიად პოპულარულია.

დიდი ვაჟა, აკი ამბობს ერთგან:

მოგესალმებით ქედებო,
მომაქვს სალაში გვიანი,

ნეტამც ჩემს საფლავს ამკობდეს
შენი ღეკა და ღვიანი.

ამაზე დიდი ქება მცენარისა წარმოუდგენელია.
მაგრამ არანაკლები სიყვარულით იხსენებს მას ანა კალანდაძე

თოვლწყალო, თავქვე მოდიხარ,
კლდე დაგიგდია ფრიალო...
სალამი!
— მოხველ მშვიდობით?
კვლავაც მშვიდობით გეაროს!
— გაცილებს ღეკას ყვავილი
სანანულით და აღერსით...

ხალხში კი ლეგენდადაა დარჩენილი, რომ ერეკლე მეფემ ინატრა:
„ნეტა ისე არ მოგვკვდე, ღეკაზე ნახუხი მწვადი არ ვჭამო და თოვლის ნა-
ჟური წყალი არ დამაღვივინაო“.

მწვადი, ღეკაზე ნახუხი — შემწვარი სურნელოვანია, რადგან ღეკა
ფოთოლსა და ღეროში საკმაო რაოდენობით შეიცავს ეთეროვან ზეთებს,
რაც მწვადს აძლევს სურნელებას. ნედლ ღეკასაც, ეთეროვანი ზეთების
გამო, ცეცხლი ადვილად ეკიდება. ამიტომ ალპურ სარტყელში, სადაც
შეშა ცოტაა, ღეკა შემობასაც წევს.

მართალია, ღეკა ჩვენს მთაში ბევრია, მაგრამ მაინც გაფრთხილება
უნდა, იგი იცავს ნიადაგს ეროზიისაგან, ინახავს წყალს ნიადაგში და სხვ.

7. მებრული არყი (*Betula megrelica* D. Sosn.)

მებრული არყი გვხვდება მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში, ისიც
აფხაზეთისა და სამეგრელოს კირქვიანი მთების ფერდობებზე, მთამა-
ღალში — 1200 მეტრიდან ვიდრე 2100 მეტრამდე.

დაბალი, ტანბრეცილი ხეა, ქერქი თეთრი აქვს, ტოტები დახრილი,
ფოთოლი თხელია, სიგრძით ხშირად 8 სმ, სიგანით 5-6 სმ, მამრობითი
ყვავილები (ლექვები, საყურე) მჭადაა, ყლორტის ბოლოზე სხედან,
მდედრობითი მჭადა ყვავილები თითქმის მჯდომარეა.

რელიქტია, ფრიად იშვიათი რელიქტი.

აქვს მნიშვნელობა მთამაღალში, შიშველი ადგილების გასატყიანებ-
ლად.

ჩვენში, გარდა მებრული არყისა, გვხვდება კიდევ 4 არყი. სახელ-
დობრ მეჭეჭიანი არყი, ლიტვინოვის არყი, მედვედევის არყი და რადენს
არყი (ანუ შავი არყი). ყველა ეს არყი მთამაღალის მცენარეა, იქ ქმნიან
ტყესა და კორომებს. პირველი ორი მთამაღალის სუბალპების მთავარი

შემქმნილია კავკასიონზეც და სამხრეთ საქართველოშიც. რადეს (შავი არყი) კავკასიონის ენდემია, იალბუზიდან დაღესტნამდე გვხვდება, მედვედევის არყი კი აჭარის ენდემია.

არყები ქმნიან სუბალპების არყნარებს, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ ჩვენს ბუნებაში. ისინი ანელებენ ზვავებს (ზვავების დაწოლისაგან არიან ტანბრეცილები). ინახავენ ნიადაგში წყალს და მთის ფერდობებს იცავენ ეროზიისაგან.

გარდა იმისა, რომ ისინი ჩვენი ენდემებია და უნდა გავუფრთხილდეთ, მათ დიდი სარგებლობა მოაქვთ ჩვენი ბუნებისათვის.

8. პონტური მუხა (*Quercus pontica* C. Koch.)

საქართველოში რვანაირი მუხაა გავრცელებული: ქართული მუხა — ნთელ საქართველოსა და კავკასიაში; გრძელყუნწა მუხა — ჭალის ტყეებსა და ბარში, იმერული მუხა — დასავლეთ საქართველოს დაბლობშია გავრცელებული; ჰარტვისის მუხა — დასავლეთ საქართველოს მთის კალთებისათვის ტიპობრივია, 500-600 მეტრის სიმაღლემდე, ჭოროხის მუხა გავრცელებულია აჭარაში; მთამალაღი მუხა ტიპობრივია კავკასიონის სამხრეთ ფერდობებისათვის აღმოსავლეთ სვანეთამდე და სამხრეთ კავკასიონისათვის სომხეთის ჩათვლით, ხუჭუჭა მუხა და, ბოლოს პონტური მუხა.

ქართველ ხალხს მუხა უყვარდა და უყვარს, ძველად მას აღმერთებდნენ კიდევ. შემთხვევითი არ არის, რომ შემდეგში ტაძრები აიგო ისეთ ადგილებში, სადაც კერპები იდგნენ (რკონი, ჭყონი). სოფლების სახელწოდებაში მუხა ჩვეულებრივია: მუხრანი, მუხათი, მუხისი, მოხისი, რკონი, ჭყონი, მუხროვანი და სხვა.

შემქმნილია მრავალი არაკი და ანდაზა.

„დარბაზიო დაიქაო“ — უთხრეს მუხას. „ჩვენი ხომ არვინ ერიო“, „არაო“ — უპასუხეს. „კიდევ მაგიტომ დანგრეულაო“.

„ცულმა მუხას შეუტია“. „უნდა მოგჭრაო“, — „შენ მე ვერას დამაკლებდი, ჩემი ძმა ტარად რომ არ გქონდეს გაყრილიო“...

დარბაზები, ძველი სახლები, ხომ სულ მუხით იყო ნაგები. პონტური მუხა ცალკე იმიტომ გამოეყავით, რომ იგი სამხრეთ საქართველოს ენდემია. მიუხედავად იმისა, რომ, პონტის ქედზეც იზრდება, მაგრამ ეს ხომ ძველი ნაწილია იმ მხარისა, სადაც დღეს პონტური მუხა იზრდება. იგი დამახასიათებელია მთამალაღისათვის 1300 მეტრიდან სუბალპების ტყეების დასასრულამდე, სწორედ ამ ტყეებში ქმნის საკმარისად კარგ კორომებს. ფოთოლი წააგავს წაბლის ფოთოლს. ისინი საკმაოდ დიდები არიან — 10 სმ-დან 35 სმ-მდეც კი, სიგანე 4-15 სმ აქვს. მამრობითი

მჭადა ყვავილი (საყურე) 10 სმ სიგრძისაა, მდედრობითი მჭადა ყვავილები ყლორტის ბოლოზე სხედან. 1-3 რკო ბუდეებში ზის მხოლოდ ქვედა ნაწილით.

გვხვდება როგორც ბუჩქი და ხე.

ხე ლამაზი და კომუნალური, შემოდგომაზე მისი ფოთოლი წითლდება და მაშინ ეს მუხა წითელჩოხიან მაყარს წააგავს. კარგი იქნება იგი ჩვენი პარკ-ბაღებისათვის. უნდა გაუფრთხილდეთ, რადგან მისი ფართობი წლითი-წლობით მცირდება.

კავკასიაში — აზერბაიჯანში (ლენქორანში), არის კიდევ ერთი მუხა — წაბლფოთოლა მუხა, რომელიც ფართოდ უნდა გამოვიყენოთ გამწვანებისა და გატყუანების საქმეში.

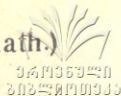
9. ქართული ნუში (*Amygdalus georgica* Duf.)

ჩვენს ჯაგეკლიანებშიც კი ისე ჩანს, როგორც ქონდრის კაცი ახოვან ხალხში. ქართული ნუში პატარა ბუჩქია, ხშირად ნახევარი მეტრის სიმაღლე და ამ პაწაწინა მცენარეზე გეგონებათ ხელით შეუხუხუნლიათო, ისეა მოსხმული ნუშის კაკლები, ხშირად 20-40 ცალი.

მართალია, მშრალ ადგილებში ნახევარი მეტრის სიმაღლეა, მაგრამ უკეთეს პირობებში მეტრნახევარსაც აღწევს, მაგალითად, სამგორში, ქვათეთრის ჯაგნარებში.

ქართული ნუში საქართველოს ენდემია, გვხვდება მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოში. პირველად იგი მეცნიერებმა სოფ. იგოთში ნახეს, ლეხურის მარცხენა ნაპირის გორაკების ჯაგეკლიანებში (ქეძვი, შავჯაგა, კვრინჩხი, მუხა; ბალახებიდან სამი იორდასალამი: წვრილფოთლება, კავკასიური და მაიკოს). აქედან ქართული ნუში დასავლეთით ტირიფონამდე მიდის და აღმოსავლეთით შირაქამდე აღწევს. წლევის ქედზე (ლესურასა და ქსანს შორის გადაჭიმულ ქედზე) და ოკამის ქედზე ტყის პირამდე აღწევს. ოკამის მოპირდაპირე ფერდობებზე დიდი რაოდენობით იყო გავრცელებული, ხშირად მცირე ფართობზე ასამდე ძირი, თითოეულ ძირზე კი 5-10 ნაყოფი იყო, ზოგჯერ მეტიც.

უკანასკნელ ხანებში სახნავ-სათესისა და ბალ-ვეენახის ფართობების გაზრდის გამო ზემოთ დასახელებული ჯაგნარები ამოიძირკვა და გადაახნა. მას თან გაჰყვა ნუშიანებიც. იგოეთის, სამთავისისა და ქვემო ჭალის ფერდობებზე არსებული ბუჩქნარები აღკვეთილად უნდა გამოცხადდეს, რათა ეს ნუში გადავარჩინოთ, მით უმეტეს მეცნიერებისათვის სწორედ ამ ადგილიდან აიწერა. ამ იშვიათი ენდემის არეალი თანდათანობით მცირდება.

ქართული ბერყენა აღმოსავლეთ საქართველოს ველებშია გავრცელებული. უფრო ჩვეულებრივია ძეძვიანებში, ჯაგეკლიანებში ან თავისუფალ ადგილებზე, ბევრგან პატარა კორომებსა ქმნის შირაქის ნათელი ტყეების ფარგლებში ან ჩვეულებრივად მარტო მდგომი ხეებია. მას რამდენიმე სახელი აქვს: ოლე, ბერყენა, პანტაფშატა. გიორგი ლეონიძემ, მარტო მდგომ ოლეს შესანიშნავი ლექსი უძღვნა:

შენ ლიახვის კლდეზე დგებარ,
ძველი მოსასხამით, —

ოლე,

ოლე,

მარტო ხეო,

დღისითა და ღამით

შოგნიდანვე გამომწვარო

მარტოობას უხამით...

პანტაფშატა უწოდეს იმიტომ, რომ უფრო ხშირად გავრცელებულ ბერყენას ვიწრო მოგრძო ვერცხლისფერი ფოთლები აქვს, ვერცხლისფერი, რადგან ფოთოლზე აბრეშუმისებრი ხშირი ბუსუსი, განსაკუთრებით ქვედა მხარეზე სიმწვანეს ფარავს და ფშატის ფოთოლივით ბრწყინავს.

საქართველოში ველურად 10-12 პანტაა (ველური მსხალი), მათ შორის პანტა ორია — ჩვენს ტყეებში გავრცელებული პანტა, რომელსაც მეცნიერულად კავკასიური პანტა ეწოდება. იგი ბევრგან დიდ კორომებსა ქმნის და ბალანხის პანტა, რომელიც ლაზეთისა და აჭარის ტყეებშია, როგორც ფრიად იშვიათი, მაგრამ ამჟამად ჩვენს ტყეებში არ არის ნანახი.

დანარჩენები ველების პანტებია, ბერყენები, რომელთა ნაყოფი მეტად მწკლარტეა და უხეში, შეიძლება, სწორედ ამიტომ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ამ ბერყენას დათვის ხილი შეარქვეს.

ეს ბერყენები ერთმანეთისაგან ფოთლებისა და ნაყოფის მოყვანილობით განსხვავდება. ზოგიერთი ფრიად შებუსავილია, ზოგი შიშველიც კია, ზოგის ფოთოლი კვერცხისებურია და სხვ. ესენია საქართველოს ბერყენა, ელდარის ბერყენა, ხერხებილა ბერყენა, სახოკიას ბერყენა, ტახტაჯიანის ბერყენა, კეცხოველის ბერყენა, ფედოროვის ბერყენა, ტირიფფოთოლა ბერყენა. ზოგიერთი მათგანი სულ რამდენიმე ათეული ხეა გადარჩენილი. მაგალითად, სახოკიას ბერყენა ზილიჩაში ორმოციოდე ხელაა დარჩენილი შავიტყის პირებში.

ნაყოფს ორმოში ინახავენ და იქ ამწიფებენ, უფრო ხშირად მისგან

სპირტს ხდიან. იგი შესანიშნავია მსხლის საძირედ და ხრიოკი ადგილების გასატყიანებლად. ყოველ შემთხვევაში ასეთი ადგილების ხელოვნური ტყეების ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტი უნდა იყოს. ბერყენებიდან ყველაზე ხშირად გვხვდება ქართული ბერყენა (რომელსაც წინათ ფსატფოთოლა ბერყენა ეწოდებოდა) და ტირიფფოთოლა ბერყენა. დარჩენილი ბერყენების მოჭრა და ამოძირკვა უნდა აიკრძალოს, უმრავლესობა ენდემია ან საერთოდ იშვიათი.

1. გვრიტა (*Gentiana pontica* Solt.)

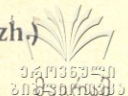
გვრიტა ლამაზი შავთვალა მთის მცენარეა. მისი მუქი ელვარე ყვავილი ალპურ ზოლზე, დაბალბალახებშია გვრიტივით ჩამჯდარი. მისი ყვავილი ფესვიდანვეა ამოზრდილი, ეს იმიტომ, რომ მთამალაში, ალპურ სარტყელში ზაფხული ფრიად მოკლეა, 2-3 თვე, და მცენარეს ღეროს გასაზრდელად დრო არ ჰყოფნის. ასეა ალპური ყვავილების უმრავლესობა, შეიძლება გვრიტამ და მისთანებმა ათქმევიენეს ანა კალანდაძეს ეს ლამაზი სიტყვები:

„თეთრი თოვლის ქვეშ ლამაზ ენძელას
სძინავს უთვალავს...
როცა ისინი მოიშორებენ
თოვლის სუდარას,
მე მაშინ მოვალ შენთან მთებში,
ჩემო შავთვალავ.“

გვრიტას დღემდე გაუგებრობის გამო, ნაღველას უწოდებდნენ, რადგან ერთ-ერთ უცხო ენაზე მას მწარია ეწოდება, ქართულადაც ლიტერატურაში ანალოგიურად ნაღველა უწოდეს.

გვრიტების გვარიდან მსოფლიოში სამასამდე სხვადასხვა გვრიტაა: საბჭოთა კავშირში 100-ია, კავკასიაში 30-მდე. ბარში დიდტანოვანები არიან, განსაკუთრებით ტყის პირებში, ღერო ხშირად 50-70 სმ სიმაღლისანია, მაგრამ ალპურ ხალებში გავრცელებულ გვრიტას ღერო თითქმის არა აქვს, მიწას არის ჩახუტებული და დიდი მუქი ლურჯი ყვავილი თითქმის ფესვიდან იწყება. საერთოდ მთამალალის მცენარეთა ყვავილი დიდია და კაშკაშა, ასეთ ყვავილებს მწერები ადვილად ხედავენ, ზედ სხდებიან, მტვერსა და ნექტარს იღებენ, ამავე დროს ხელს უწყობენ მცენარეთა დამტვერვას.

ალპური ხალის განუყრელი თანამგზავრია პონტური გვრიტა, ჯიმილის გვრიტა და სხვა მისთანანი.

ჩვენს სურათზე მეორე მაიკოს იორდასალამია დახატული, გარდა ამისა, ჩვენი კიდევ არის: წვრილფოთოლა იორდასალამი, რომელიც ველებსა და ჯაგეკლიანებში იზრდება, გაზაფხულზე აპრილის ბოლოს მისი კაშკაშა წითელი ყვავილები აღისფრად ელვარებენ ხასხასა მწვანე მოლის ფონზე; მისი მეზობელია და წააგავს ქართლის იორდასალამი. მასაც წითელი ყვავილები აქვს, ორივე იორდასალამის ფოთლები წვრილია და დანაკეთული. ქართლის იორდასალამის ფოთლის ნაკვეთი 2-3-ჯერ განიერია, მუხნარ-რცხილნარებში კი კავკასიური იორდასალამი იზრდება. მისი ფოთლები სამყურაა, ფოთოლაკები განიერია, ყვავილი მუქი წითელი ან მოწითალო-მოლურჯოა. დანარჩენი ჩვენი იორდასალამი თეთრ ან ყვითელყვავილიანია. მთის ტყის მცენარენი არიან: ესენია აფხაზეთის იორდასალამი, ვიტმანის იორდასალამი, დიდფოთოლა იორდასალამი და მლოკოსევიჩის იორდასალამი. ყველა ჩვენი ველური პეონია ლამაზად მოყვავილეა, ბუნებიდან ბაღში გადმოსატანი. თუ გადმოვიტანთ მხოლოდ ისე, რომ, საიდანაც გადმოგვაქვს, იქ სამი მაინც დარჩეს. მაიკოს იორდასალამი გაუფრთხილებლობის გამო ბუნებაში მხოლოდ რამდენიმე ცალია გვხვდება. მლოკოსევიჩის იორდასალამზე ცალკე ვისაუბრებთ.

3. იულიას ფურისულა (Primula juliae Kusun)

ფურისულები საქართველოში ბევრნაირია გავრცელებული, 22-მდე მაინც იქნება, ყველა თავისებურად ლამაზია, განსაკუთრებით მთამალის ფურისულები. ჩვენი ტყეების გაზაფხულის მშვენებაა პირისფერი ფურისულა, რომელიც ლამაზ ხალიჩასავით გადაიფინება ხოლმე წიფლისა და რცხილის ტყეში, ყვავის სანამდე ტყე გაიფოთლება. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ტყის ლამაზად მოყვავილე ყვავილებიდან უმრავლესობა ადრე გაზაფხულზე ყვავის, სანამდე ტყე გაიფოთლება და ფოთლებით უხვად შეიმოსება. გაფოთლილ ტყეში მზის სხივები მიწამდე იშვიათად აღწევენ და უმზეოდ კი ეს მცენარეები თავის განვითარების ციკლს ვერ ამთავრებენ.

იულიას ფურისულა პირისფერ ფურისულასაგან იმით განსხვავდება, რომ ამ უკანასკნელის ფოთლები უხვადაა შებუხვილი, პირველის ფოთლებს კი ბუსუსი არ ახასიათებს. იგი აღმოჩენილია ლაგოდეხის ტყეში, საქართველოს ენდემია.

პირისფერი ან ვორონოვის ფურისულა იზრდება მუხნარში, რცხილნარებსა და წიფლნარებში. ამ ფურისულასაგან ბევრით არ განსხვავდება

აფხაზეთის ფურისულა, დასავლეთ საქართველოს ტყეების ბინადრობის
საგურამოს ფურისულა.

ეროვნული
მედიცინის
ინსტიტუტი

ჩვენს ტყეებში ხშირად შეგხვდებათ ყვითელყვავილიანი დიდჯაბა
ფურისულა. ესეც ადრე გაზაფხულზე ყვავის.

4. ციურა (Scabiosa olgae N. Alb.)

ოლღას ციურა ერთ-ერთი ულამაზესი მცენარეა გოგმოსებრთა ოჯახ-
ში, მისი ცისფერი ნაზი ყვავილები შეკრებილია კალათისებურ თავთავ-
ში და საკმაოდ მაღალ ღეროზე ზის, ღერო მიწისაკენ რკალისებურადაა
მოხრილი, შემდეგ შესწორდება და მრავალი ფოთლითაა შემოსილი.
ფოთლები და ღერო შებუსვლილია აბრეშუმისებრ ბუსუსით. მრავალ-
წლოვანია, იზრდება მხოლოდ აფხაზეთში, იგი ჩვენი ენდემია და უნდა
ამშვენებდეს ჩვენს პარკებსა და ბაღებს. ბუნებაში კი მასაც დიდი გაფ-
რთხილება უნდა. გამრავლება შეიძლება თესლით, რომელიც ბუნებაში
უნდა შეგროვდეს.

5. ქართული ზამბახი (Iris iberica Hoffm.)

ქართული ზამბახი ჩვენებური პირველი გაზაფხულის მშვენებაა. იგი
გავრცელებულია აღმოსავლეთ საქართველოში, მცხეთიდან მოყოლებუ-
ლი და გადადის აზერბაიჯანში მდ. ქციის მარჯვენა ნაპირზე, სადაც ავშ-
ნიან ველებსა და ნახევარუდაბნოებშია გავრცელებული ვანჯამდე (ახ-
ლანდელ კიროვბადამდე). იზრდება ჭგუფებად, იშვიათია, ხშირად
20-30 კმ გაივლი და არ შეგხვდება.

ყვავილი ფრიად ორიგინალური და თავისებურია. ერთი გადმოდუ-
ნულია და მიხაკისფერია, მრავალი მუქი ძარღვითაა მოხატული, აღმამდ-
გომი ფურცლები ნაზი მოთეთრო-ოისფერია, ორი მიხაკისფერი განზეა,
გაშვერილი. დაბალი, 25-30 სმ ღერო აქვს. კულტურაში გადმოტანილი
ხშირად 80-90 სმ სიგრძის იზრდება, მაგრამ მოსავლელად მეტად ფაქიზია.

ყვავილი ეფემერულია, ლარნაკში 2-3 დღეს ძლებს მხოლოდ. აღმ.
საქართველოში უხვად იყო გავრცელებული. ბევრი იყო თბილისის გარ-
შემო გორაკებზე, მაგალითად, იმ ქედზე, რომელიც საბურთალოს ლი-
სიდან გამოყოფს, სამხრეთ ფერდობზე ზოგიერთ ხევში ულამაზეს
ჭგუფს ქმნიდა ადრე გაზაფხულზე, მაგრამ ამჟამად იქ სახლები აშენდა.
მთავარი მაინც ისაა, რომ მას ხალხი არ უფრთხილდებოდა.

დღეს ყველაზე კარგი ქართული ზამბახიანი დაჭგუფება გატეხილი ხი-
დის მიდამოებში შემოგვრჩა.

საქართველოში ბევრია ლამაზად მოყვავილე ზამბახი, მაგრამ პირველ რიგში ყურადღება მისაქცევია ქართლის ზამბახი, კოლხეთის ზამბახი, ყვითელი ზამბახი და სხვ.

6. **სკორცონერის სკორცონერა (Scorzonera ketzkhovellii D. Sosn.)**

ეს სკორცონერა ულამაზესია ამ ჯგუფის მცენარეებში. ღერო სწორ-მდგომი აქვს 40-50 სმ სიმაღლისა, უხვადაა შეფოთილი მოგრძო ფოთლებით. მთელი მცენარე ქეჩისებურად არის შებუსხული აბრეშუმისებრი ვერცხლისფერი ბუსუსით და ერთი შეხედვით ვერცხლისაგან ნაქანდაკებს ჰგავს. ღერო მთავრდება რამდენიმე კალათათი, რომელშიც ლამაზი ოქროსფერი ყვითელი ყვავილები სხედან.

იგი ჯავახეთში მხოლოდ თეთრობის ხეობაში იზრდება და საქართველოს ენდემია. უნდა ვერიდოთ ბუნებაში შეკრებას. გადმორგვით ძნელად მრავლდება. ჯობია თესლით გავამრავლოთ. მისი რძიანი წვენი კაუჩუკს შეიცავს. ბავშვები მას ხშირად აგროვებენ და კევს აკეთებენ, მას „მთის კევს“ უწოდებენ.

საქართველოში სულ ცხრა ფამფარა-სკორცონერა იზრდება. ასეთი და დიდი და განიერფოთიანი ფამფარა კი 2-3-ია, სხვებს ფოთოლი ვიწრო და გრძელი აქვთ. სკორცონერაა ფამფარაც. „ფამფარა მაშინ გაწყდა მე რომ მენახირედ დავდექო“ — დაიჩივლა მწყემსმა. ფამფარას ფოთლები ადრე გაზაფხულზე ნაზია და რძიანი, მას უმად ჭამენ.

7. **მლოკოსევიჩის იორდასალამი (Paeonia mlokosewitschii Lom.)**

მლოკოსევიჩის იორდასალამი აღმოსავლეთ საქართველოს ენდემია. პირველად იგი აღმოაჩინეს ლაგოდეხის ტყეში: მეცნიერებმა აქაური სწავლული მეტყევის გვარით მონათლეს. გარდა ლაგოდეხისა, გვხვდება ლაგოდეხის მოპირდაპირე ალაზნის მარჯვენა ნაპირის ველების ფარგლებში, ჯაგეკლიანებში. მაგალითად, სოფ. არხილოსკალოსთან ფერდობზე, ნავისწყლის ხევის ფერდობზე. ამ ხეეში შემორჩენილია პატარა მუზნარ-რცხილნარი კორომი, რომელშიც ქართული ნეკერჩხალიცაა შერეული. ეს კი იმის ნიშანია, რომ ამ მხარის საგრძნობი ნაწილი ტყით ყოფილა დაფარული.

ფრიად ლამაზი მცენარეა და დეკორატიული. მებაღეობაში საპატიო ადგილი უნდა დაიკავოს. ადვილად მრავლდება თესლით.

8. აღმოსავლური ყაყაჩო (Papaver Orientale L.)

საქართველოში ყაყაჩო ბევრია, 14 სხვადასხვა სახეობა იზრდება, მაგრამ მათ შორის ყველაზე ლამაზია აღმოსავლური ყაყაჩო, რომელიც 80-90 სმ სიმაღლის იზრდება მთამალაღში, უმთავრესად სუბალპურ ტყეებში. სილამაზით ვერც სხვა ყაყაჩოებს დაემდურებით, განსაკუთრებით, როდესაც მთის ფერდობზე და საერთოდ მთასა და ბარში ერთად იფეთქებენ ხოლმე და გადააწითლებენ მინდორ-ველს. ამ დროს მინდორი და მდელო ისეთია, თითქოს წითელი ხალიჩა დაუგიათო.

აღბათ ამან ათქმევინა ლადო ასათიანს:

„პეი, ძმობილო, შეხედე, რამდენი ყაყაჩო გაშლილა, რაც უფლისციხეს გამოეცდით, უფრო და უფრო გახშირდა; მინდვრებს, გორაკებს, ფერდობებს ეფინება და ედება გზაში ყაყაჩოს შეხვედრა სიკეთედ დაგვებედება.“

აღმოსავლური ყაყაჩოს ყვავილები მსხვილია, ყვავილის ფურცელი ხშირია, 10 სმ სიგრძისა და 5 სმ სიგანისა, ასეთი ზომის გვირგვინის ფურცლები ჩვენს ველურ მცენარეებში იშვიათია. წითელი ფერისაა, მაგრამ ეს ფერიც ფრიად მრავალნაირია: აგურის ფერიდან დაწყებული კაშკაშა წითლამდე ყოველნაირი გარდამავალი გამა. აღმოსავლურ ყაყაჩოს წააგავს ყვავილთანიანი ყაყაჩო. თუ აღმოსავლური ყაყაჩო ირანსა და თურქეთში გვხვდება, ყვავილთანიანი კავკასიის ენდემია.

მთის მდელოების სიმშვენიერება, თვალისა და გულისათვის საამოა საცქერად.

„ამ მშვენიერ მინდორ-ველზე რა ნაირი ფერებია?!
ყაყაჩოსა სიწითლითა ყანა დაუმშვენებია.“

ანა კალანდაძე

9. კაბაჭრელა (Erythronium caucasicum G. Wor.)

კაბაჭრელა პირველი გაზაფხულის სტუმარია, ადრე იცის ტყეებში თვალის გაჭყეტა.

მართალია, პატარა მცენარეა, მაგრამ სპეტაკი და ნაღების ფერი ყვავილების გამო კარგად ჩანს და მომხიბვლელია. ყვავილსაფარის ფურცლები მოწინწკლულია. 10-15 სმ სიმაღლის მცენარეა. ორად ორი ფოთოლი აქვს, ლანცეტისებრი, განიერი ქვემოთ ღეროს შემოხვეული, მოპირდაპირედ. იგი მუქი წითელი ფერის წინწკლებითაა დაფარული და სწორედ ამიტომაც, რომ კაბაჭრელას უწოდებენ. ესეც კავკასიის ენდემია.

ბოლქვიანი მცენარეა და ბაღებში ადვილად ხარობს. თუ ერთ ძირს წამოიღებთ ბაღში დასარგავად, ბუნებაში, იმ ადგილას, საიდანაც წამოიღებთ, ოცი ძირი მაინც უნდა დარჩეს. უნდა გვახსოვდეს, რომ ზღვა კოვზით დაილევა.

10. ქართული ვარსკვლავა (Aster ibericus Stev.)

საქართველოში ექვსი ვარსკვლავაა. მათ შორის დეკორატიულობით ქართული ვარსკვლავა და ალპური ვარსკვლავა გამოირჩევიან. ვარსკვლავა რთულყვავილოვანთა წარმომადგენელია. ქართული ვარსკვლავა იზრდება მთაშიც და ბარშიც: ბარად — ველებში, ძეძვიანებში და ტყისპირებზე, მთაში — 2000 მეტრის სიმაღლეზე, ტყეში და მდელოებზე. მის ყვავილებში (კალათში) შეკრებილია მრავალი მოცისფრო ყვავილი, კალათა დიდია და ლამაზი, ყვავილობს ზაფხულიდან გვიან შემოდგომამდე. ღერო 80 სმ სიმაღლეს აღწევს.

ალპური ვარსკვლავა კი უფრო პატარაა, დაბალი, ხშირად ერთღეროვანი და ერთყვავილიანი. სიმაღლით 5-15 სმ-ია.

ქართული ვარსკვლავა მრავალჯობის იტოტება და ყოველი ტოტი ყვავილით მთავრდება. ხშირად ისე უხვადაც, რომ ერთი ღერო თავიგულის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

ქართული ვარსკვლავა კაკასიის გარდა, გვხვდება აღმოსავლეთ ანატოლიაშიც.

იგი ლამაზია და დეკორატიულ ბაღებსაც უნდა ამშვენებდეს.

11. სამცხარი კანკეშა (Campanula mirabilis N. Alb.)

ამ კენკეშას საოცარი უწოდეს იმისათვის, რომ ძალიან ლამაზია და ხრიკოვ ადგილებზე იზრდება. ლათინურად „კამპანულა მირაბილისი“ და-არქვეს, „მირაბილის“ სწორედ საოცარს ნიშნავს. ძლიერი მცენარეა, 70 სმ სიმაღლეს აღწევს, უხვადაა შეფოთლილი საკმაოდ სქელი ფოთლებით. ცისფერი მრავალი ყვავილი ფოთლის იდლიებში სხედან. სრულ ყვავილობაში მცენარის ღერო ისე უხვადაა ყვავილებით დატვირთული, რომ კაცს ეგონება ხელოვნურად დაუხუნზლიათო.

გვხვდება მხოლოდ აფხაზეთში კირქვებზე არაბიკის ქედზე, ჩვენი ენდემია.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

ხეები და ბუჩქები											
1. უნგერნის შქერი	3
2. ძელქვა	3
3. ქართული თხილი	4
4. მთამალის ბოკვი	5
5. ქართული ნეკერჩხალი	6
6. დეკა	7
7. მეგრული არყი	8
8. პონტური მუხა	9
9. ქართული ნუში	10
10. ქართული ბერყენა	11
ბალახები											
1. გვრიტა	12
2. იორდასალამი, პეონია	13
3. იულიეას ფურისულა	13
4. ციურა	14
5. ქართული ზამბახი	14
6. კეცოველის სკორცონერა	15
7. მლოკოსევიჩის იორდასალამი	15
8. აღმოსავლური ყაყაჩო	16
9. კაბაჭრელა	16
10. ქართული ვარსკვლავა	17
11. საოცარი კენკეშა	17

რედაქტორი დ. სალუქვაძე
სამხატვრო რედაქტორი ნ. ლაფაჩა
ტექნიკური რედაქტორი ზ. მახარაშვილი
უფრ. კორექტორი ლ. კობახიძე
კორექტორი ლ. შვანგირაძე

სბ. № 2015

გადაეცა წარმოებას 2.II.87 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 14.03.89: ქაღალდის ზომა
60×90¹/₁₆. საბეჭდი ქაღალდი 1. გარნიტურა ვენა, ბეჭდვა მაღალი. ნაბეჭდი თაბახი 1,25.
საღებავგატარება 2,25. სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 1,26.
უე 10.885 ტირაჟი 10.000 შეკვთ. № 2249

ფასი 10 კაპ.

გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, ორჯონიკიძის ქ. № 50.
Издательство «Ганатлеба», Тбилиси, ул. Орджоникидзе № 50.
1989

საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა
სახელმწიფო კომიტეტის ქუთაისის პოლიგრაფიული საწარმოო გაერთიანება
ქ. ქუთაისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 33.

Кутаисское полиграфическое производственное объединение
Государственного комитета по делам издательств, полиграфии
и книжной торговли Грузинской ССР
г. Кутаиси, пр. И. Чавчавадзе, 33.

№ 48/405

Кецховели Николай Николаевич
ЛЮБИ И БЕРЕГИ
(на грузинском языке)

2

6

5

7

9

10

11

8

10 353.

K300.016
3 0649369430
0024040033

